

ПРИНЦИПИ ТА ВИМОГИ ПРАВА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В юридичній літературі відсутня єдність поглядів щодо оцінки ролі та місця правової доктрини у вітчизняній правовій системі. З одного боку у правознавців не викликає сумніву, що правова доктрина відіграє важливу роль у правовому житті суспільства, активно впливає на процеси формування права, правореалізацію. А з іншого боку, дослідження важливості та актуальності використання правової доктрини у правотворчій та правозастосовчій практиці як однієї з необхідних умов поліпшення якості нормативно-правових і правозастосовчих актів мають фрагментарний характер та не інтегровані у цілісне наукове знання.

Професор О. Костенко зазначає, що законодавство — це ніщо інше, як інструмент (хороший чи поганий) у руках людей, що його застосовують (або повинні застосовувати). Згідно цієї концепції вчений робить такі висновки: 1) закон діє лише тоді, коли його застосовують люди; 2) закон діє лише так, як його застосовують люди. Як люди будуть застосовувати закон — залежить від стану їх волі та свідомості, який визначається соціальною культурою людей. Однією з важливих складових соціальної культури людей є ідеологія. Правова ідеологія — це уявлення про закони природного права, відповідно до яких упорядковується воля і свідомість тих, хто, зокрема, застосовує законодавство. Отже, яка ідеологія — таке і застосування [1, с. 111].

Необхідно зазначити, що можливість використання доктринальних положень у правозастосовчій практиці впливає із самої природи, сутності феномену правової доктрини, що має теоретико-прикладний характер. Правова доктрина — це не просто «сукупність (система) наук, знань про певне правове явище» [2, с. 275], «систематизоване вчення про право, логічно зв'язана система положень щодо правових інститутів, правовідносин, законодавства, законності і т.п.» [3, с. 44], а важливий і невід'ємний елемент системи правового регулювання суспільних відносин. Вона становить теоретичну основу, базу державної політики у сфері юридичного регулювання, зокрема, в аспекті розвитку, вдосконалення законодавства, вирішення проблем, які виникають у практиці правозастосування (наприклад, прогалини у праві).

Ідеологію правозастосування можливо розуміти як сукупність ідей, поглядів на те, як повинні застосовуватись норми права. Саме ідеологія правозастосування визначає, які цінності реалізуються в названому процесі. До цінностей слід віднести принципи, які утверджуються в процесі застосування права. Звідси впливає значущість забезпечення відповідності процесу правозастосування сутнісними вимогами якості правосуддя та основних принципів права, що обумовлює актуальність теми цього дослідження.

Дослідження окремих принципів правозастосування здійснювали такі вчені, як: А. Аверін, Д. Бочаров, А. Василенко, Н. Глинська, В. Карташов, Л. Кельман, П. Недбайло, О. Павлишин, С. Погребняк, П. Рабінович, Л. Явич та інші. В контексті даної статті ми спробуємо здійснити комплексне дослідження спеціально-юридичних принципів та основоположних вимог права, які складають зміст правозастосовчої діяльності.

Аналіз юридичної літератури дозволяє нам виокремити основні принципи права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання, а також загальні засади різноманітних видів юридичної діяльності — правотворчості, правозастосування, правосуддя [4, с. 148-151]. Крім того, існують ще й спеціально-юридичні принципи, які безпосередньо визначають окремі форми державної діяльності — правотворчої (зокрема, законодавчої діяльності), правореалізації, правохоронної діяльності.

Правозастосування як процес переслідує певну мету, яка в свою чергу є чітко визначеною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. У ст. 3 Конституції України закріплений принцип, згідно якого людина, її життя, здоров'я, честь

і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [5]. Цей конституційний принцип-мета визначає загальну ціннісну спрямованість правозастосовчого процесу. Він одночасно кореспондується із основоположними принципами права: справедливістю, рівністю, свободою, гуманізмом. Зазначені принципи складають основу права, є його ідейним наповненням, а також головними цінностями — цілями. Завданням суб'єкта правозастосування є, перш за все, дотримання основних принципів права.

Основоположне значення серед них має принцип справедливості — його реалізація є необхідною передумовою функціонування всієї правової системи, що, зокрема, підтверджується аналізом практики єдиного органу конституційної юрисдикції і вищих судових органів України, а також судових органів інших держав, міжнародних судових установ. Зокрема, на думку Конституційного Суду України, викладену в рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, справедливість — одна з основних засад права; вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права [6].

Існування держави є виправданим через підтримання нею справедливого правопорядку [7, с. 40]. Забезпечення соціальної справедливості здійснюється не лише через правотворення, але й через правозастосування, адже навіть справедливий закон потребує справедливого застосування.

У правозастосуванні вимога справедливості передусім розкривається в категоріях, які характеризують діяльність суб'єкта правозастосування: неупередженість, об'єктивність, всебічність, надання рівних можливостей сторонам — учасникам процесу правозастосування, розсудливість, своєчасність, добросовісність (неприпустимість зловживання правом), пропорційність (розмірність, адекватність, яка полягає у розумному співвідношенні між цілями державного впливу і засобами їх досягнення, балансу приватних та публічних інтересів).

Будь-який юрист знає, що справедливий суд — це законно створений незалежний і неупереджений суд, який керується в своїй діяльності виключно інтересами права, а вирок справедливий тоді, коли покарання призначається з урахуванням передбачених законом індивідуальних особливостей злочину й особи, яка його вчинила [8, с. 264].

Принципи правозастосовчої діяльності слугують надійними юридичними орієнтирами, які спрямовують діяльність правозастосовчих органів. Їх дотримання гарантує неприпустимість порушення законності, забезпечує необхідну диференціацію правового регулювання, послідовне утвердження соціальної справедливості, стабільність юридичної практики, сприяє підвищенню ефективності та якості правозастосування.

Відповідно, правозастосовча діяльність повинна здійснюватись з дотриманням певних критеріїв. Ці критерії називаються вимогами щодо процесу та результату правозастосування. Основними вимогами, яким має відповідати правозастосування, є: законність, справедливість, обґрунтованість, доцільність.

Вимога законності полягає в тому, що процес виконання норм права має відбуватися у відповідності до законодавчо встановленої процедури та у межах, встановлених законом. Правозастосовчий орган, вирішуючи справи, має керуватися нормою (сукупністю норм) права, які безпосередньо торкаються розглянутої справи, діяти в межах своєї компетенції, не ухилятися від застосування норми, а також не зупиняти дію норми довільно з певного приводу (застарілість, невідповідність місцевим умовам тощо) або під впливом особи (органу), не уповноваженої на те законом, а в разі порушень встановленого порядку, нести юридичну відповідальність [9, с. 33]. Вимога законності стосується як процедури правозастосовчого провадження (строки, порядок, повноваження суб'єкта правозастосування), так і відповідності закону самого результату правозастосування (зміст, форма правозастосовчого акту).

Ця вимога вказує на неприпустимість зловживання суб'єктами правозастосування своїми повноваженнями, а також виходу за межі своєї компетенції. Разом з тим слід враховувати зауваження Ю. Тихомирова про те, що реалізації принципу законності в правозастосовчій діяльності суб'єктів права часто заважає неправильне трактування відомого принципу «дозволено все, що не заборонено законом» [10, с. 74]. Однак, як правильно було відзначено вченими-юристами, такий принцип не підходить для регулювання діяльності у сфері управління, де повинен застосовува-

тись дозвільний порядок і визначення виключної компетенції адміністрації. На думку С. Алексєєва, вичерпний перелік її прав і обов'язків (можна тільки те, що прямо дозволено законом) — ось принцип, який створює дійсно законну основу для адміністративного розсуду [11, с. 56].

Одним з основних проявів законності є однакове застосування норм права щодо схожих ситуацій. Має існувати «узгодженість між офіційними діями та проголошеною нормою». У правовій системі не повинно бути жодних правових «оазисів», тобто зон, у яких теоретично чинне право на практиці не є обов'язковим. Подібні зони підривають довіру до правових інститутів, а з нею — ідею верховенства права. Суб'єкти права мають бути впевнені у можливості реалізації своїх прав і необхідності виконання правових обов'язків. Це переконання повинно бути забезпечене функціонуванням судової системи, чий рішення щодо застосування закону є остаточними, обов'язковими і підлягають ефективному виконанню [7, с. 165].

На нашу думку, обґрунтованість є одним з визначальних принципів здійснення правозастосовчої діяльності та є передумовою винесення законного рішення по справі. С. Лисенков вважає, що застосування норм права буде правильним та ефективним лише тоді, коли цей процес буде законним та обґрунтованим [12, с. 214].

Правозастосовчий орган, вирішуючи будь-яку справу, повинен виявити всі причетні до неї факти, всебічно та об'єктивно дослідити всі істотні обставини справи, ретельно та неупереджено вивчити їх, визначити достовірні та відкинути сумнівні й сторонні. А потім на основі зроблених висновків винести законне та обґрунтоване рішення по справі. Обґрунтованість передбачає підтвердження правильності всіх висновків, що містяться в конкретному правозастосовчому акті, посиленням на відповідні норми права, сукупністю доказів та взаємопов'язаних із ними переконливих доводів.

Крім того, обґрунтованість ухвалених рішень є необхідною умовою, яка уможливує не лише його законність та справедливість, але й здійснення опротестування неправосудних рішень. Так, наприклад, у ст. 309 Цивільного процесуального кодексу України в якості підстав для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення є: неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи; недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими; невідповідність висновків суду обставинам справи [13].

Таким чином, обґрунтування є невід'ємною динамічною складовою правозастосовчої діяльності, а обґрунтованість — її засадничою вимогою. Обґрунтованим має бути не лише акт правозастосування, але й сама діяльність правозастосувача [14, с. 13].

Принцип доцільності полягає у відповідності діяльності правозастосовчих органів конкретним умовам місця й часу, враховуючи характерні риси особи, щодо якої приймається рішення, специфіку (особливість) ситуації. Правозастосовчий орган повинен у межах норми обрати рішення, яке найповніше відображає зміст закону. Прикладом доцільності може слугувати термін «трансформація юридичної відповідальності», тобто законодавець передбачає, що за наявності достатніх підстав міри юридичної відповідальності більш суворого характеру можуть бути замінені на міри менш суворого характеру, а за інших обставин замінено заходом суспільно-виховного впливу, ще в інших — заходи юридичного впливу зовсім не застосовуються, тобто це може бути у вигляді усного зауваження [15, с. 44].

Стосовно доцільності правозастосування П. Недбайло, зокрема, вважав, що доцільність у застосуванні та виконанні правових норм є такою їх реалізацією, за якої не просто досягається мета закону, що полягає у певних матеріальних або соціально-культурних результатах, але найбільш повно досягається ця мета у конкретних, історично визначених умовах місця та часу [16, с. 199]. Тобто головною метою доцільності правозастосування є досягнення того соціального ефекту, заради якого було створено норму права.

Зокрема, П. Рабінович вважає, що доцільним має визнаватися лише такий варіант застосування норми, який дозволяє найкращим чином (за даних умов) досягти її мети. Таке розуміння доцільності ґрунтується на діалектиці співвідношення мети та способів її досягнення: будь-яка мета зазвичай може бути реалізована в конкретних умовах за допомогою різних дій (засобів). Усі такі дії будуть доцільними в широкому розумінні доцільності, але нерівноцінними з огляду на

ступінь, рівень доцільності: деякі з них забезпечуватимуть досягнення мети швидше, простіше, з меншими «витратами», ніж інші [17, с. 44].

Таким чином, правова доктрина становить ідейну основу і теоретичний стрижень практики правотворчості, виступає своєрідною інструкцією до застосування правових норм. Правозастосовча діяльність повинна відповідати сутнісним вимогам здійснення правосуддя, що, в свою чергу, вимагає усвідомлення значення основних принципів права для регулювання суспільних відносин.

Принципи правозастосовчої діяльності — система вимог до належної та можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють, спрямовану на регулювання суспільних відносин єдність. Будь-яке рішення по справі, перш за все, повинно бути справедливим та ґрунтуватись як на основоположних принципах права (верховенство права, свобода, рівність, гуманізм) так і на спеціально-юридичних, які становлять основні критерії (вимоги) правозастосовчої діяльності.

Використана література:

1. *Верховенство права як принцип правової системи: [монографія] / У двох кн. / [за заг. ред. Ю. С. Шемшученка]. Книга перша: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / [відп. ред. Н. М. Оніщенко]. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2008. — 344 с.*
2. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшеченко та ін.]. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. — Т. 2: Д-Й. — 744 с.*
3. *Словарь терминов по теории государства и права / [под ред. Н. И. Панова]. — Харьков, 1997. — 165 с.*
4. *Явич Л. С. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы / Л. С. Явич. — М.: Юрид. лит., 1987. — 224 с.*
5. *Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96.*
6. *Офіційний вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.*
7. *Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / С. П. Погребняк. — Х.: Право, 2008. — 240 с.*
8. *Никитаев В. В. Проблемные ситуации уголовного процесса и юридическое мышление / В. В. Никитаев // Состязательное правосудие: Труды научно-практических лабораторий. — Вып. 1. — М., 1996. — Ч. 2. — С. 264-267.*
9. *Павлишин П. О. Основні напрямки вдосконалення застосування норм права в Україні / П. О. Павлишин // Часопис Київського університету права. — 2004. — № 4. — С. 32-36.*
10. *Тихомиров Ю. А. Административное управление право / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. — 2000. — № 4. — С. 70-79.*
11. *Алексеев С. С. Право и перестройка: вопросы, раздумья, прогнозы / С. С. Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1987. — 176 с.*
12. *Теорія держави і права: [навч. посіб.] / [за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова]. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 368 с.*
13. *Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1618-15.*
14. *Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: проблемні лекції / Д. О. Бочаров. — Дніпропетровськ: АМСУ, 2006. — 73 с.*
15. *Кельман Л. М. Правозастосування як складова частина механізму правового регулювання / Л. М. Кельман // Держава і право. — Вип. 26. — 2004. — С. 42-47.*
16. *Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. — М.: Государственное изд. юрид. лит., 1960. — 511 с.*
17. *Рабинович П. М. Законность и целесообразность в применении юридических норм / П. М. Рабинович // Применение советского права: Сб. уч. труд. — Вып. 30. — Свердловск, 1974. — С. 44-47.*

Перепелюк А. М. Принципи та вимоги права як основоположні засади правозастосовчої діяльності.

В статті досліджуються спеціально-юридичні та основні принципи права, які визначають зміст правозастосовчої діяльності.

Ключові слова: правова ідеологія, принципи правозастосування, основні принципи права, справедливість.

Перепелюк А. М. Принципы и требования права как основоположные начала правоприменительной деятельности.

В статье исследуются специально-юридические и основные принципы права, которые определяют содержание правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: правовая идеология, принципы правоприменения, основные принципы права, справедливость.

Perepeljuk A. Principles and Requirements of Law as Fundamental Principles of Law Application.

Legal doctrine is an important and integral part of the legal regulation of social relations. It forms the theoretical basis in the sphere of legal regulation. Ideology of law can be understood as a set of ideas and views on how to apply the rule of law. The ideology of law directly determines which values are realized in the process of law application. These values include the main principles which form the content of law application.

In this article we considered specially-law and basic principles of law that determine the content of law application. The principle of justice is fundamental in functioning of the whole legal system. First of all the requirement of justice uncovers itself in such categories that characterize the activities of law application agencies: impartiality, objectivity, timeliness, conscientiousness, proportionality. Ensuring of social justice is not only performed through the law-making process, but also with the help of law application, as even just law requires a fair use.

The principles of law application serve as reliable legal benchmarks that direct the activities of law application agencies. The basic requirements for process and outcome of law application are: legality, justice, validity, expediency. These requirements concern the procedure and the result of law application.

Thereby, the legal doctrine is an ideological basis and theoretical core of law-making practice and serves as a peculiar instruction for application of law. Furthermore, any decision in every case should be just and based on the fundamental principles of law (rule of law, liberty, equality, humanism), and also on specially-law principles, which form the basic requirements for application of law.

Key words: legal ideology, principles of law application, basic principles of law, justice.